

ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ «СМИСЛ» У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті представлено аналіз розвитку уявлень про категорію смисл у вітчизняній психології. Показано, що теорія смислу як частина загальнопсихологічної теорії пройшла у своєму становленні ряд етапів, які здійснили прямий вплив на розвиток психологічної думки – від постановки проблеми смислу як психологічної категорії, відокремлення відмінностей особистісного смислу від значень, розвитку ідей, пов'язаних із проблемою смислотворення, до інтегрованого підходу до проблеми смислу, спроби створити цілісні психологічні теорії смислу, розкрити та описати смислову природу психічного.

Ключові слова: смисл; смисловий підхід; особистісний смисл; смислові утворення; смислова установка; смисловий конструкт; операціональні смисли; смислова сфера особистості; смислова реальність.

С.С. Бабич

ТЕНДЕНЦИИ ИССЛЕДОВАНИЯ КАТЕГОРИИ «СМЫСЛ» В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

В статье представлен анализ развития представлений о категории смысл в отечественной психологии. Показано, что теория смысла как часть общепсихологической теории прошла в своем становлении ряд этапов, которые осуществили прямое влияние на развитие психологической мысли, – от постановки проблемы смысла как психологической категории, выделение отличий личностного смысла от значений, развития идеи, связанной с проблемой смыслообразования – до интегрированного подхода к проблеме смысла, попытки создать целостную психологическую теорию смысла, раскрыть и описать смысловую природу психического.

Ключевые слова: смысл, смысловой подход; личностный смысл; смысловые образования; смысловая установка; смысловой конструкт; операциональные смыслы; смысловая сфера личности; смысловая реальность.

S. S. Babich

TRENDS OF THE RESEARCH OF CATEGORY «SENSE» IN THE DOMESTIC PSYCHOLOGY

The article deals with the analysis of trends of the research of category of “sense” in the domestic psychology. It is outlined that the theory of sense as part of general psychology theory has passed in its becoming the number of stages which carried out direct influence on development of psychological idea – from raising of problem of sense as psychological category, dissociating of differences of personality’s sense from significances, development of idea connected with the problem of sensecreation, – till the integrated approach to the problem of sense, attempt to create the integral psychological theory of sense, expose and describe semantic nature of psychic.

Key words: sense; sense approach; personality’s sense; sense formations; sense directions; sense construct; operation senses; semantic sphere of personality; sense reality.

Основними характеристиками людини є свідомість (як відображення об'єктивної дійсності) та діяльність (як перетворення дійсності). Специфічна особливість людської діяльності полягає у можливості її свідомої регуляції. Джерелом та регулятором діяльності є реальний смисл. Останнім часом невпинно зростає інтерес до смислової сфери особистості (Д.О. Леонтьєв, О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, О.Ю. Агафонов та ін.). Проте в теоретичному плані проблема смислу залишається однією з найскладніших. Причина цього здебільшого полягає не тільки у відсутності цілісної теорії смислу, складності чіткої диференціації понять «смисл», «значення», «мотив», «цінність», але й у динамічному формуванні та розвитку інших подібних понять, таких як особистісний смисл, індивідуалізований смисл, смислова установка, смисловий мотив, смислова взаємодія тощо.

Феномен «смислу» був і залишається у центрі уваги багатьох спеціалістів – філософів та істориків, педагогів та соціологів, філологів та психологів.

Метою статті є розгляд загальних тенденцій дослідження категорії смисл у вітчизняній психології.

Одним із перших, хто звернувся до проблеми смислу як психологічної категорії, був Л.С. Виготський. У ранніх працях поняття смислу аналізувалося автором у традиційній для лінгвістики опозиції "смисл-значення". Це протиставлення в психології пов'язане, перш за все, з розведенням соціально-історичного досвіду та його індивідуального відбиття у життєдіяльності людини. Пізніше проблема смислу була винесена Виготським за межі контексту мовного мислення у площину свідомості: «Свідомість в цілому має смислову будову. Ми судимо про свідомість в залежності від смислової будови свідомості, бо смисл, будова свідомості – це ставлення до зовнішнього світу» [6, с. 265].

Найбільш повне відображення проблема смислу отримала у рамках діяльнісного підходу, де особистість, її структура, формування та розвиток обумовлюються різними аспектами життєдіяльності. Теоретичні уявлення про смисл у цьому напрямку розглядаються в контексті діяльності, життєдіяльності

людини, і більшою мірою їх увага звернена на виникнення, породження, генезис та функціонування смислових утворень.

Вагомий внесок у дослідження теорії смислу вніс О.М. Леонтьєв, який у 40-х роках ХХ сторіччя ввів поняття «особистісного смислу» і у подальшому детально розробив його. Спираючись на ідеї Виготського, О.М. Леонтьєв веде роботу над бінарною опозицією «значення – смисл», обидва компоненти він розглядає як основні «утворюючі» свідомості, поряд із чуттєвою тканиною. Значення відображають реальність оточуючого людину світу, а особистісні смисли – «реальність самого її життя в цьому світі, з її мотивами». [7, с. 129] «Моє ставлення до значення (...) повідомляє йому смисл. Отже, у смислі кристалізується моє ставлення до предмету. У значенні кристалізується суспільно-історичне відношення. Значення тому відносно константне, смисл динамічний. Отже смисл є «значення для мене значення» [8, с. 167].

Пізніше поняття смислу у О.М. Леонтьєва було винесено зі сфери свідомості у сферу життєдіяльності суб'єкта, в сферу його мотивів та цінностей. «Смисл належить не предмету, а діяльності. Лише в діяльності предмет виступає як смисл» [8, с. 206]. Автор вказує на похідність смислів від мотивів. «Вони надають свідомому відображенню суб'єктивної забарвленості, яка виражає значення того, що відображається, для самого суб'єкта, його особистісний смисл» [7, с. 166]. Особистісний смисл породжується відношенням мотиву до мети і смислоутворювальна функція в цьому відношенні належить саме мотиву.

Таким чином, можна сказати, що у наукових дослідженнях О.М. Леонтьєва, присвячених поняттю «смисл», виокремлювалось два напрямки. Перший – це аналіз свідомості (смисл як його головний компонент), другий – аналіз діяльності (смисл як ланка, що пов'язує діяльність і свідомість).

Як вказує Д.О. Леонтьєв, поняття особистісного смислу не зазнало помітних змін за період з середини сорокових до середини семидесятих років. Разом із тим, розвивалися й збагачувались уявлення про відношення між смислом та діяльністю, смислом та свідомістю, смислом та значенням, смислом та мотивом тощо. Ускладнення змісту цього поняття потребувало його диференціації. Тому

на зміну першому етапу розвитку концепції особистісного смислу, коли це поняття було єдиним, що описувало смислову реальність, в середині семидесятих років закономірно прийшов другий етап, який характеризується появою низки нових, споріднених понять: смислове утворення, смислова установка, смисловий конструкт, операціональний смисл та інших, які описували різні аспекти смислової реальності.

Необхідність диференціації поняття «смисл» була відзначена В.К. Вілюнасом. Він запропонував узагальнюючий термін «*смислові утворення*», основною характеристикою яких є те, що вони відображають не об'єктивні властивості речей, а їх відношення до задоволення потреб суб'єкта. У своїх працях В.К. Вілюнас [5, с. 41], аналізуючи проблему співвідношення смислів та емоційної сфери, вводить поняття «*смисловий зміст*», яке відображає відношення впливів та потреб суб'єкта. Крім того, ним були розвинуті ідеї О.М. Леонтьєва про «біологічні» та «свідомі» смисли. Останні, за автором, є особистісними смислами та отримують розвиток у свідомості.

Переміщення понятійного апарату від категорії «смислу» до «смислових утворень» стало помітним прогресом у розвитку категорії «смисл». Найбільш вагомий внесок в цей процес зробила науково-дослідницька група, яка займалась проблемами дослідження особистості в кінці 70-х років при факультеті психології МДУ (О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Б.В. Зейгарнік та ін.). Ці науковці виступили з програмною статтею, в якій були сформульовані основні властивості смислового утворення як специфічної базової одиниці особистості, «ядра» особистості, центром якого є зв'язна система особистісних смислів. Для відокремлення поняття «смислових утворень» від понять «відношення» (В.М. М'ясищев), «значущі переживання» (П.В. Бассін), «значимість» (М.Ф. Добринін), в статті виокремлюється така їх риса як неможливість безпосереднього контролю та включеність у діяльність, що їх породила. На відміну від перерахованих понять, які знаходяться на поверхні свідомості, смислові утворення значно глибші і при змінненні викликають трансформацію діяльності.

Авторами були сформульовані такі властивості смислових утворень: похідність від реального буття суб'єкта, його об'єктивної позиції в суспільстві; предметність (орієнтованість на предмет діяльності); незалежність від свідомості (тобто недостатність усвідомлення особистісного смислу для його зміни); неможливість вираження у системі значень. Також науковцями були намічені перспективи експериментальних досліджень, а саме дослідження «великої» та «малої динаміки» смислових утворень. Під «великою динамікою» розвитку смислових утворень розуміються «процеси породження та зміни смислових утворень особистості в процесі її життя», а під «малою» - «процеси породження і трансформації смислових утворень в процесі тієї чи іншої діяльності». «Вивчення смислових утворень особистості засновано на принципі діяльнісного опосередкування, суть якого полягає в тому, що смислові утворення породжуються діяльністю, похідні від реального буття суб'єкта, їх змінення опосередковане зміненням самої діяльності» [1, с. 37].

Подальша робота вітчизняних науковців велася з наповнення змісту категорії «смысл», вивчалися її зв'язки з іншими категоріями і сферами, що привело до необхідності більш тонкої її диференціації для пояснення багатьох феноменів смислового простору.

Так, в ці самі роки в рамках дослідження ієрархічної моделі установочної регуляції діяльності, О.Г. Асмолов вводить поняття *смислової установки*, яка являє собою «форму вираження особистісного смислу у вигляді готовності до здійснення певним чином спрямованої діяльності» і володіє фільтруючою функцією по відношенню до установок нижчого рівня. Розглядаючи мотиваційно-смислові відношення людини як індивідуальності, похідність смислових утворень особистості від сукупності діяльностей, що їх породжує, підкреслюючи соціальну детермінацію смислових утворень, автор визначає, що «несвідомі мотиви і смислові установки являють собою нереалізовані схильності до дій, які детерміновані тим майбутнім, заради якого здійснюється діяльність, і в світлі якого різні вчинки і події набувають особистісного смислу» [2, с. 120].

В працях В.В. Століна було вперше введено поняття *сислового конструкту* як форми існування особистісного смислу у свідомості. Автор експериментально показав зв'язок між особистісним смислом конкретних значимих об'єктів та явищ, представлених відповідними поняттями, і оцінкою цих понять за індивідуально-специфічними значимими категоріальними шкалами. Сислові конструкти виконують функцію безпосередньої оцінки близькості реального положення речей до ідеального або необхідного. Сисловий конструкт можна розглядати як оціночну шкалу, один з полюсів якої задається або «моделлю того, що має бути (рос. моделью должного) майбутнього», яка описує деякий оптимальний для розвитку індивіда стан життєвих відношень, або «моделлю того, що має бути», яка описує напрямок бажаного перетворення дійсності [11, с. 151]. Тобто смисл будь-якого явища або об'єкта в більшому або меншому ступені визначається його оцінкою за сисловими конструктами. Фактично, ми маємо справу з «емоційним кодом», який відображає значимі властивості об'єкта або явища на рівні глибинних структур образу світу.

З іншої, функціональної точки зору намагався розглянути проблему смислу О.К. Тихомиров. Вивчаючи сислову структуру мислення, він розробив концепцію «*операціональних смислів*», під якими розумів найбільш динамічні сислові утворення, які здійснюють внутрішню регуляцію діяльності. Операціональні смисли - це «явище індивідуального психічного відображення, яке не співпадає повністю з об'єктивним значенням елемента, з фіксованим у суспільному досвіді його значенням, відмінне від особистісного смислу об'єкта, обумовленого мотивацією діяльності, і від перцептивного образу» [12, с. 95]. Операціональні смисли можуть існувати у двох формах – вербалізованій та невербалізованій, що переходять одна в одну. Цей перехід обумовлюється певним емоційним станом. Актуалізація емоції у проміжку між початком активності мотиву і до раціональної оцінки діяльності відображає процес становлення особистісного смислу.

Таким чином, можна сказати, що ці нововведені поняття та нова інтерпретація вже існуючих з точки зору сислового змісту дозволили вийти на

нове наукове розуміння таких найважливіших психологічних категорій, як діяльність, свідомість, особистість, а також на нове наукове бачення всієї системи загальнопсихологічних знань. Це визначило початок нового, третього етапу розвитку теорії смислу у вітчизняній психології (з 1980-х рр.), який знаменується виникненням класифікацій смислових утворень (О.Є. Насиновська та ін), синтетичних понять, таких як «динамічна смислова система» (О.Г. Асмолов), «смислова сфера особистості» (Б.С. Братусь), концепції смислової динаміки (Ф.Ю. Василюк), смислової саморегуляції (Б.В. Зейгарник, В.О. Іванніков). Стало можливим говорити про смислову реальність, що включає в себе різні структури і механізми [9].

Розвиток уявлень про смислові утворення особистості в цей період йшов шляхом розвитку структурної лінії аналізу смислових утворень.

Згідно з О.Є. Насиновською, смислові утворення - це «психічні утворення, які характеризують особистісний розвиток людини і визначають особистісно-смислову сторону його мотивації. Смислові утворення формуються у індивідуальному житті суб'єкта, несуть в собі суб'єктивне відношення індивіда до різноманітних об'єктів і неминуче беруть участь в житті особистості.» [10, с. 3-4]. Авторка виділяє декілька видів смислових утворень: смислоутворювальні мотиви (стабільні утворення, що характеризують структуру особистості), смислові установки і особистісно-значимі емоційні переживання (динамічні, ситуаційні утворення). Пізніше вона дещо змінила уявлення про співвідношення цих трьох структур: до смислових утворень вона стала відносити смислоутворюючі мотиви та особистісні смисли, а смисловій установці та емоційним переживанням вона надала статусу різних форм існування особистісного смислу. На думку Д.О. Леонтєва, в працях О.Є. Насиновської представлена перша розгорнута спроба подати диференційовану картину смислової сфери особистості, співвіднести між собою та інтегрувати в єдину модель уявлення про різні смислові структури.

Подальший розвиток категорії «смысл» продовжився у переході від поняття «смислове утворення» до поняття «*смислова сфера*», яке було введене у 1981 році

Б.С. Братусем і є більш об'ємним, складним та структурно диференційованим, ніж смислове утворення. Смислове утворення розглядається ним як окремий випадок смислової структури і смислотворення. Автор виділяє дві функції смислових утворень – функція створення образу майбутнього і функція моральної оцінки дій.

Б.С. Братусь припускає існування двох сфер людської активності – світ «речей» та світ «ідей», або смислів. Відповідно до цього він виділяє три рівні психічного апарату. Ці ж рівні він кладе в основу уявлення про психічне здоров'я особистості. Окрім психофізіологічного та індивідуально-психологічного рівнів, центральне місце відводиться особистісно-смиловому. Його сутність полягає у виробництві «смислових орієнтацій», визначенні «загального смислу», призначення «свого життя, ставлення до інших людей і до себе» [3, с. 71]. Це рівень смислових утворень, динамічних смислових систем (за Л.С. Виготським), які відображають дійсність, виражаючи емоційно-особистісне, упереджене ставлення до неї.

Братусь вводить поняття «особистісна цінність», під яким розуміються «усвідомлені та прийняті людиною загальні смисли її життя». Таким чином, особистісна цінність, на відміну від особистісного смислу, завжди носить усвідомлений характер, є результатом розв'язання «задачі на смисл», а значить, володіє іншою формою усвідомленості та відрефлексованості.

Сама смислова сфера являє собою перехрестя двох вісей. На вісі ординат виділяються рівні смислової сфери, а вісь абсцис являю собою ступінь привласненості смислових відношень самою особистістю. У якості критерію віднесення смислу до того чи іншого рівня був покладений реальний спосіб ставлення до інших людей, людства в цілому. На думку Б.С. Братуся, саме ставлення до іншої людини виступає психологічним критерієм смислового розвитку та зростання особистості як знаряддя формування відношень до родової сутності людини.

Завдяки цій концепції були намічені нові підходи до розуміння багатогранного смислу, ця категорія піднялась на новий рівень – рівень смислової

сфери. Але треба відмітити, що в працях Братуся смисл не виводиться безпосередньо із діяльності, не має якості предметності, це, скоріше, категорія особистості. Категорія «смисл» вперше пов'язується з моральною позицією людини і отримує зв'язок із цінністю, а функцією смислового утворення стає моральна оцінка діяльності.

Введення нових аспектів вивчення смислу привело до необхідності ієрархізувати, виділити та співвіднести різні рівні смислів. Для пояснення специфічного принципу зв'язування різних смислових структур О.Г. Асмоловим було використане поняття *динамічної смислової системи*, яку він визначає як «відносно стійку і автономну ієрархічно організовану систему, що включає в себе ряд різнорівневих смислових структур, які функціонують як єдине ціле» [9, с. 254]. Вперше поняття динамічної смислової системи зустрічається у Л.С. Виготського, який визначав її як єдність афективних та інтелектуальних процесів: «у будь-якій ідеї міститься у переробленому вигляді афективне ставлення людини до дійсності, що представлена в цій ідеї» [6, с. 14].

На думку О.Г. Асмолова, одиниці аналізу особистості повинні бути задані так, щоб їх зміст містив в собі динаміку, розвиток особистості як цілого. Отже, такими одиницями не можуть виступати ані особистісний смисл, ані соціальна роль, ані мотив, ані потреба, ані установка, тобто одиницями аналізу особистості не можуть виступати її окремі структурні складові. Таким чином, одиницею аналізу особистості може бути динамічна смислова система. Динамічна смислова система, за О.Г. Асмоловим, виділяється через розкриття усіх видів зв'язків між мотивами, особистісними смислами, установками, вчинками та діями. Головними характеристиками динамічної смислової системи є відносна автономність, життя всередині себе самої та її похідність від «сукупності діяльностей, які її породжують, що відображає соціальну детермінацію динамічної смислової системи» [2, с.123].

Дещо іншу систему *смислової динаміки* запропонував Ф.Ю. Василюк. Він висунув ідею про специфічну внутрішню діяльність переживання критичних ситуацій, яка являє собою смислобудівництво, спрямоване на усунення

розбіжностей між смисловою сферою особистості та суб'єктивною дійсністю. Смысл у Ф.Ю. Василюка виступає продуктом мотиваційно-ціннісної системи особистості і розуміється як дещо «...внутрішнє та суб'єктивне», що відрізняється від продукту зовнішньої практичної та внутрішньої об'єктивної пізнавальної діяльності [4, с. 84]. Функцією мотиву є процес смислотворення, який обумовлює напрямок і спонукання поведінки людини. «Психологічним органом» вимірювання та співставлення ступеню значимості мотивів виступає система цінностей. Ф.Ю. Василюк вважає, що в ході розвитку особистості цінності зазнають певної еволюції. Спочатку вони існують тільки у вигляді емоційних реакцій на їх ствердження або порушення. Потім цінності послідовно набувають форми «знайомих» мотивів, смислоутворювальних мотивів, і нарешті, одночасно смислоутворювальних та реально діючих. Разом із цим у процесі набуття нових мотиваційних якостей відбувається свого роду стрибок у ступені усвідомленості цінностей, в результаті якого «цінність з об'єкту (того, що ми бачимо) перетворюється у внутрішнє смислове світло (у те, завдяки чому ми бачимо все інше)» [4, с. 86]. Таким чином, цінність, ставши реальним мотивом і будучи джерелом осмисленості буття, веде до особистісного зростання та самовдосконалення.

З точки зору регуляторних механізмів розглядала проблему смислу Б.В. Зейгарнік. В її працях на перший план виступають дослідження саморегуляції і опосередкування в нормі та патології. Вона вперше сформулювала важливі положення про те, що смислові утворення здійснюють функцію контролю за життєдіяльністю, утворюють регуляторну систему. З цією ж ідеєю пов'язана й інша – про те, що смислотворення пов'язане з виходом за межі ситуації. Процес смислотворення, виділення цілей можливий тільки при наявності опосередкованості, вміння виходити за рамки ситуаційної поведінки. Людина здатна «піднятися над ситуацією», змінивши її психологічний смысл для себе; ця здатність поступово розвивається в онтогенезі, але може порушуватись при психічній патології [9, с. 99].

Отже, у дослідженнях із проблематики смислу спочатку мала місце невелика кількість пояснювальних понять, які дозволяли пояснити лише малу частину цієї реальності. Пізніше, в результаті зіткнення з різноманітністю проявів смислової сфери, виникла необхідність в позначенні всіх її проявів та поясненні механізмів їх функціонування, що привело до диференціації початкових пояснювальних понять і, як підсумок, презентації смислової сфери як багатомірної структури. На сьогоднішній день продовжуються теоретичні дослідження, спрямовані на найбільш повне відображення багатомірного характеру структури смислової сфери, зокрема, особливий інтерес для дослідників викликає вивчення динамічного аспекту її функціонування.

Здійснення всебічного теоретичного аналізу смислової реальності: аспектів проблеми сенсу, форм його існування в стосунках людини зі світом, в свідомості і діяльності людини, в структурі особистості, в міжособистісній взаємодії, в артефактах культури і мистецтва дозволило Д.О. Леонт'єву визначити потрібну природу смислу: «смысл є багатограним, він повертається до дослідника різними своїми гранями, і різні його визначення та описи є суперечливими» [9, с. 121]. Запропоновані автором три аспекти аналізу смислової реальності (онтологічний, феноменологічний та діяльнісний) дозволяють уникнути протиріч під час пояснення усіх різноманітних її проявів. Онтологічний аспект показує, який смисл мають об'єкти, явища, дії, події для суб'єкта, виходячи з його неповторного життєвого світу. Для опису цього аспекту автор задає більш широкий контекст життєдіяльності в цілому (у порівнянні з контекстом діяльності) та вводить для його опису поняття «життєвого світу», як «сукупності всіх об'єктів і явищ дійсності, пов'язаних із суб'єктом життєвими відношеннями» [9, с. 118]. Одиницею аналізу життєвого світу виступає життєвий смисл. «Життєвий смисл – це є об'єктивна характеристика місця і ролі об'єктів, явищ і подій дійсності та дій суб'єкта в контексті його життя. Життєвий смисл об'єктивний, бо не залежить від його усвідомлення; при цьому він є індивідуальним і неповторним» [9, с. 119].

Феноменологічний аспект смислу дозволяє розглянути, як функціонують смислові утворення, які надані суб'єкту в якості елементів його картини світу і

себе в цьому світі, тобто у свідомості суб'єкта. Особистісний смисл об'єктів, явищ, дій, виступаючи одним з компонентів образу світу, являє собою форму пізнання суб'єктом його життєвих смислів, первісно він проявляється через певну емоційну забарвленість або трансформацію образів явищ та об'єктів. В процесі розв'язання «задачі на смисл», тобто проведення особистісної роботи щодо визначення взаємозв'язку цих об'єктів, явищ, дій з мотивами, потребами, цінностями, суб'єкт відкриває для себе дійсний життєвий смисл об'єктів та явищ, по відношенню до яких поставлена ця задача. Таким чином, особистісний смисл є формою пізнання суб'єктом його життєвих смислів, формою їх презентації у свідомості.

Діяльнісний аспект смислу представлений смисловими структурами особистості, що функціонують як механізми внутрішньої регуляції життєдіяльності та діяльності. Автор виділяє шість видів смислових структур: особистісний смисл, смисловий конструкт, смислову установку, смислову диспозицію, мотив та особистісну цінність. Д.О. Леонтьєв вказує на те, що на відміну від феноменологічного аспекту смислу, коли має місце «пряме відображення у свідомості життєвих смислів об'єктів та явищ», діяльнісний аспект передбачає відбиття життєвого смислу у перетвореній формі смислових структур особистості, «які функціонують як внутрішні регуляторні механізми, що впливають на протікання самих процесів діяльності та психічного відображення» [9, с. 124].

Спираючись на багатоаспектне розуміння смислу, Д.О. Леонтьєв визначає смисл як «відношення між суб'єктом та об'єктом або явищем дійсності, яке визначається місцем об'єкта (явища) у житті суб'єкта, виділяє цей об'єкт (явище) в образі світу та втілюється в особистісних структурах, які регулюють поведінку суб'єкта по відношенню до цього об'єкта (явища) [9, с. 114]. В якості основної характеристики смислу автор виділяє «контекстуальність та інтенціональність: смисл (текстів, фрагментів світу, образів свідомості, душевних явищ або дій) визначається, по-перше, через більш широкий контекст, і по – друге, через

інтенцію або ентелехію (цільову спрямованість, призначення або напрямок руху)» [9, с. 26].

Таким чином, теорія смислу як частина загальнопсихологічної теорії пройшла у своєму становленні ряд етапів, які здійснили прямий вплив на розвиток психологічної думки. Перший етап – постановка проблеми смислу як психологічної категорії, відокремлення відмінностей особистісного смислу від значень. Другий етап представляє розвиток ідей, пов'язаних із проблемою смислотворення, накопичення досвіду фактичних досліджень смислової сфери в різних галузях психології, що підтверджують існування різних смислових утворень, їх різних видів, систем та структур, а також розширення існуючого понятійного апарату. Третій період – інтегрований підхід до проблеми смислу, спроби створити цілісні психологічні теорії смислу, розкрити та описати смислову природу психічного, що надало смисловим категоріям методологічного рівня та підвело практично спрямовані галузі психології до необхідності перегляду динаміки і механізмів різних психічних проявів в реальній діяльності у смисловій інтерпретації.

Дослідження категорії смисл є актуальним й цінним для різних аспектів життєдіяльності людини, однак найбільшу значимість, на наш погляд, вони здобувають для професійної сфери. Вагомою умовою успішного здійснення суб'єктом професійної діяльності є рівень сформованості у нього особистісного смислу, який постає регулятором діяльності, виступає безпосередньою внутрішньою спонукальною силою активності суб'єкта, детермінантою ефективності діяльності. Дослідження процесів становлення і трансформації особистісного смислу трудової діяльності є перспективою наших подальших досліджень.

Список літератури

1. Асмолов А.Г., Братусь Б.С., Зейгарник Б.В., Петровский В.А., Субботский Е.В., Хараш А.У., Цветкова Л.С. О некоторых перспективах исследования смысловых образований личности // Вопросы психологии. – 1979. – №4. – С. 35-45.

2. Асмолов А.Г. О предмете психологии личности // Вопросы психологии. – 1983. – №3. – С. 118-125.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
4. Василюк Ф.Е. Психология переживания. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
5. Вилюнас В.К. Психологические механизмы биологической мотивации. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 208 с.
6. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6 т. Т.5. – М.: Педагогика, 1982. – 368 с.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
8. Леонтьев А.Н. Философия психологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 228 с.
9. Леонтьев Д.А. Психология смысла. – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
10. Насиновская Е.Е. Методы изучения мотивации личности. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 80 с.
11. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1983 – 284 с.
12. Тихомиров О.К. Психология мышления. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. 272с.